

આર્તધ્યાનના ચાર પાયા

અપ્રશસ્ત એવા આર્તધ્યાનના ચાર પાયા છે:

1. 'અનિષ્ટ વિષય વિયોગ પ્રણિધાન' - અનિષ્ટ વ્યક્તિ, વસ્તુ કે પરિસ્થિતિથી બચવાની ઈચ્છા,
2. 'રોગ વિયોગ પ્રણિધાન' - રોગથી બચવાની ઈચ્છા,
3. 'ઇષ્ટ વિષય સંયોગ પ્રણિધાન' - ઈષ્ટવ્યક્તિ, વસ્તુ કે ઈષ્ટ પરિસ્થિતિ મેળવવાની ઈચ્છા.
4. 'નિદાન પ્રણિધાન' - પરલોકમાં પણ ધર્મના ફળરૂપે અનિષ્ટ વ્યક્તિ, વસ્તુ કે પરિસ્થિતિથી બચવાની અને ઈષ્ટ મેળવવાની ઈચ્છા.

ઘણી જગ્યાએ 'પ્રણિધાન'ના બદલે 'ચિંતા' શબ્દ પણ વપરાતો હોય છે. આ ચાર પાયા ઉપર આર્તધ્યાન ઊભું થાય છે:

એ જ રીતે અપ્રશસ્ત એવા રૌદ્રધ્યાનના પણ ચાર પાયા છે.

1. 'હિંસાનુબંધી' - હિંસાની તીવ્રવૃત્તિ,
2. 'મૃષાનુબંધી' - અસત્યની તીવ્રવૃત્તિ,
3. 'સ્તેયાનુબંધી' - ચોરીની તીવ્રવૃત્તિ અને
4. 'વિષયસંરક્ષણાનુબંધી' - પરિગ્રહ-સંરક્ષણની તીવ્રવૃત્તિ.

આ ચાર પાયા ઉપર રૌદ્રધ્યાન ઊભું થાય છે. આ રીતે આર્તધ્યાનના પાયારૂપ ચાર બાબતો અને રૌદ્રધ્યાનના પાયારૂપ ચાર બાબતો એમ કુલ આઠ બાબતો સાથે સંકળાયેલી અપ્રશસ્ત વિચારણા તે ચિંતા. તે વિચારણાથી આત્માને વારંવાર ભાવિત કરવો તે ભાવના. એમાં પણ જ્યારે આજુબાજુનું બધું જ ભુલાઈ જાય તેવી ચિત્તની એકાગ્રતા હોવી તે ધ્યાન અને એ ધ્યાનમાંથી બહાર આવ્યા પછી પણ એ જ વિચારણામાં ઊડા ઊતરી જવું તે અનુપ્રેક્ષા.

ચિત્તની એકાગ્રતારૂપ ધ્યાન તો આપણે અનંતીવાર કર્યું છે. એમ ચિંતા, ભાવના ને અનુપ્રેક્ષા પણ અનંતીવાર કરી છે; પણ તે આર્ત-રૌદ્રના ઘરની હતી, તેથી આત્માનું કલ્યાણ થવાના બદલે અકલ્યાણ થયું, હિત થવાના બદલે અહિત થયું.

આ રીતે આર્તધ્યાનના અનિષ્ટ વિષય વિયોગ પ્રણિધાન - રોગ વિયોગ પ્રણિધાન, ઈષ્ટ વિષય સંયોગ પ્રણિધાન અને નિદાન પ્રણિધાન- એમ ચાર પાયા થયા. આ દરેક પાયાની ચિંતા, ભાવના, ધ્યાન અને અનુપ્રેક્ષા - એમ ચાર, ચાર પ્રકાર થઈને આર્તના કુલ સોળ પ્રકાર થયા.

એ જ રીતે રૌદ્રધ્યાનના હિંસાનુબંધી, મૃષાનુબંધી, સ્તેયાનુબંધી અને વિષયસંરક્ષણાનુબંધી એમ ચાર પાયા થયા અને એ ચારે ચાર પાયાના ચિંતા, ભાવના, ધ્યાન અને અનુપ્રેક્ષા - એમ કુલ રૌદ્રના સોળ પ્રકારો થયા.

હવે જો આર્ત-રૌદ્રધ્યાનથી અને એને પ્રગટ કરનાર ચિંતા, ભાવના, અનુપ્રેક્ષા - એમ આર્તના સોળ અને રૌદ્રના સોળ પ્રકારોથી બચવું હોય તો તે માટે એનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારો જાણવા જરૂરી છે.

આર્તધ્યાન વિજેતા - સનત્કુમાર ચક્રવર્તી

સનત્કુમાર ચક્રવર્તી, ષટ્પંડ સામ્રાજ્યના સ્વામી, દેવોને પણ ઈર્ષ્યા થાય એવું અદ્ભુત રૂપ; આમ છતાં તેમને સાત, સાત રોગ એકીસાથે થયા, તે એવા તીવ્ર હતા કે જો સામાન્ય માનવીને થાય તો એના પ્રાણ ચાલ્યા જાય. છતાં એવા રોગોને એમણે સાતસો વર્ષ સુધી સમભાવે સહન કર્યાં.

ચક્રવર્તીપણામાં જ એ રોગો પેદા થયા હતા ને દીક્ષાધર્મમાં એને સહીને સંયમને અકબંધ પાલ્યું હતું.

રૂપ એમનું એવું અદ્ભુત હતું કે એમની આગળ દેવોનું રૂપ પણ ઝાંખું પડી જાય. ઈન્દ્રે ઈન્દ્રસભામાં એ રૂપની પ્રશંસા કરી અને એમાંથી વિજય અને વૈજયંત નામના બે દેવો ભૂદેવનું રૂપ કરી એને જોવા પૃથ્વી પર આવ્યા હતા.

દેવોએ સ્નાનઘરમાં એમનું ઝગારા મારતું રૂપ જોયું અને આશ્ચર્યથી માથું ડોલાવીને "અહો રૂપમ્ - અહો રૂપમ્" બોલ્યા. ત્યારે સનત્કુમારે કહ્યું કે, 'રે, ભૂદેવ ! સ્નાન કરતી વખતે ઔષધિઓના વિલેપન નીચે દબાઈ ગયેલા રૂપને શું જુવો છો ? અને શું વખાણો છો ? રૂપ જોવું હોય તો વસ્ત્રાલંકારથી સજીને જ્યારે હું રાજસભામાં સિંહાસને બેઠો હોઉં ત્યારે આવજો !'

દેવો પણ તે સમયે તેમનું રૂપ જોવા ફરી આવ્યા પણ સનત્કુમાર સામે જોઈને મોઢું બગાડ્યું. આ જોઈને સનત્કુમારે દેવોને પૂછ્યું કે, 'તમે મોઢું કેમ બગાડ્યું ?' દેવોએ જવાબમાં કહ્યું : "રાજન્ ! તદ્ગૂપમ્ ગતમ્" 'સ્નાનાગારમાં જે તમારું રૂપ જોયું હતું તે તમારું તો રૂપ ગયું અને તમારા શરીરમાં સાત, સાત રોગ પેદા થયા છે.' રાજાએ પૂછ્યું : 'એની પ્રતીતિ શી ?' દેવોએ કહ્યું : 'તમે જાતે જ પરીક્ષા કરી જુઓ !' એમણે પરીક્ષા કરી અને દેહ રોગથી ઘેરાઈ ગયો છે તેની તેમને પ્રતીતિ થઈ. ક્ષણવારમાં જ આ ઘટના ઘટી ગઈ.

આ રીતે કાયા રોગથી ઘેરાઈ ગઈ ત્યારે એમને હતાશા ન આવી, રોગોને દૂર કરવાનો વિચાર પણ ન આવ્યો અને એ માટે ચિકિત્સા કરવાનું મન પણ ન થયું. ચિકિત્સકો તો ચિકિત્સા કરવા ખડે પગે તૈયાર હતા, પરિવાર સેવા કરવા તૈયાર હતો, પણ સનત્કુમારના શરીરમાં જેમ રોગો પેદા થયા, તેમ તેમના હૈયામાં વિવેક પેદા થયો. એમનો આત્મા જાગી ઉઠ્યો.

સનત્કુમારનું ચિંતન :

વિવેકને વરેલા સનત્કુમારે વિચાર્યું : 'આ શરીર તો રોગનું જ ઘર છે, તુચ્છ બુદ્ધિવાળા લોકો નિરર્થક આ શરીર ઉપર મૂર્છા-રાગ કરે છે. લાકડામાં પેદા થયેલા કીડાઓ જે રીતે લાકડાને કોરી ખાય છે, તેમ શરીરમાં પેદા થતા રોગો શરીરને કોરી ખાય છે.'

'વડના ટેટા બહારથી ગમે તેટલા સારા દેખાય પણ અંદર તો એકલા કીડા જ ખદબદતા હોય છે. આ શરીરની પણ એ જ દશા છે. ભલે એ બહારથી ગમે તેટલું સાદું દેખાતું હોય, છતાં અંદરથી તો એમાં પણ રોગો ભર્યા જ પડ્યા છે.'

'મોટું સરોવર ભલેને ગમે તેટલું રળિયામણું હોય, પણ જો એના ઉપર શેવાળનું પડ આવે તો એની બધી જ શોભા મરી જાય છે. તેમ શરીર ભલે ગમે તેટલું સાદું દેખાતું હોય, પણ એમાં જો રોગો પેદા થઈ જાય તો શરીરની રૂપ-સંપદા તત્કાળ નાશ પામે છે.'

'શરીર ઢીલું પડે છે, પણ આશાઓ ઢીલી પડતી નથી. રૂપ નાશ પામે છે, પણ પાપબુદ્ધિ નાશ પામતી નથી. શરીરમાં જરા-વૃદ્ધાવસ્થા પ્રગટે છે, પણ જ્ઞાન પ્રગટતું નથી. શરીરધારીઓની આ અવદશાને ધિક્કાર થાઓ !'

'રૂપ, લાવણ્ય, કાંતિ, શરીર અને ધન આ બધું જ આ સંસારમાં ચંચળ છે.'

'જીવોનું આ શરીર નાશવંત છે, એનો સાર જો કોઈ પણ હોય તો તે તપ દ્વારા સકામ નિર્જરા સાધવી તે છે. આથી તપ કરવો એ પરમ કર્તવ્ય છે.'

આવું ઉત્તમ ચિંતન કરવાથી સનત્કુમાર ચક્રવર્તીનો વૈરાગ્ય દૃઢ બન્યો અને એમણે સંસારનો ત્યાગ કરી સર્વવિરતિ સંયમનો સ્વીકાર કર્યો.

એમના પરિવારને પણ એમના શરીરમાં પ્રગટેલા રોગોની ખબર પડી ચૂકી હતી, પૂરા પરિવારે એમને સંસારમાં રાખવા શક્ય તેટલી બધી જ મહેનત કરી, પણ એમાં કોઈને સફળતા ન મળી. ગંગાના પૂરને ખાળવાની તાકાત કોનામાં હોય ? પૂરા છ મહિના સુધી એમનો પૂરો પરિવાર એમને મનાવવા સંસારમાં પાછા વાળવા એમની પાછળને પાછળ ફર્યો, આમ છતાં સનત્કુમાર મુનિએ એમની સામે પાછું વળીને ક્યારેય જોયું નહિ અને એ ઉત્તરોત્તર સંયમની સાધનામાં વધુ ને વધુ સ્થિર થતા ગયા અને આત્મવિકાસ સાધતા રહ્યા.

દીક્ષા પછી જીવનભર છઠ્ઠના પારણે છઠ્ઠ કર્યાં. પારણે નિર્દોષ આહારચર્યાના નિયમોને એમણે અકબંધ પાળ્યા. ન ક્યાંય અપવાદ સેવ્યો, ન ક્યાંય દોષ સેવ્યો, ન કોઈ ચિકિત્સા કરી કે ન કોઈ અનુકૂળ આહારની શોધ કરી, ન પથ્યાપથ્યનો કે રુચિ-અરુચિનો વિચાર કર્યો. જ્યારે જે પણ અને જેવો પણ નિર્દોષ આહાર મળ્યો, તેનો તેમણે સ્વીકાર કર્યો. અરસ, વિરસ, લુખ્ખો, સૂકો, ઠંડો આહાર કરવાના પરિણામે રોગો વધુ વકર્યા અને શરીર ઉપર રોગોએ વધુ ઘેરો ઘાલ્યો.

ખુજલી, શોષ, તાવ, શ્વાસ, અરુચિ, પેટનો દુઃખાવો અને આંખનો દુઃખાવો, આવા સાત-સાત રોગોને એમણે સાતસો વર્ષ સુધી એકધારા સહન કર્યાં. આ સિવાય ક્યાંય કોઈપણ લક્ષ રાખ્યા વિના દુઃસહ એવા અન્ય પણ બધા પરીષ્કોને સહન કર્યાં. એ રોગોને, એ પરીષ્કોને એમણે કાયામાં અગર જ્યાં હતા ત્યાં જ રહેવા દીધા, પણ મન સુધી ક્યારેય જવા ન દીધા, એને મિત્ર માન્યા, એના પ્રત્યે ક્યાંય અરુચિ ન કરી, ક્યારેય રોગના કારણે આર્તધ્યાન તો એમને ન થયું, પણ આર્તના ઘરની ચિંતા, ભાવના કે અનુપ્રેક્ષા પણ ન સ્પર્શી. એ સતત શરીરથી પર રહ્યા અને આત્મામાં સ્થિર રહ્યા. શરીરની સંવેદનાથી દૂર રહીને આત્મિક સંવેદનાઓને સતત સંવેદી, સાધના એટલી બધી બળવત્તર બની કે આમર્ષોષધિ, ખેલોષધિ, વિપુષોષધિ, જલ્લોષધિ, સર્વોષધિ વગેરે સાત-સાત લબ્ધિઓ પેદા થઈ, પોતાના રોગને પોતાનું થૂંક લગાડીને દૂર કરી શકે એવી શક્તિ પેદા થઈ. છતાં તે રોગને દૂર કરવાનો વિચાર સુઝાં એમણે ન કર્યો. માટે તો ઈન્દ્રસભામાં ઈન્દ્રે પણ એમની પ્રશંસા કરી.

દેવો દ્વારા સનત્કુમાર મુનિની પરીક્ષા :

પ્રશંસા કરતાં ઈન્દ્રે કહ્યું કે : 'સળગતા ઘાસના પૂળાની જેમ ચક્રવર્તીપણાનો ત્યાગ કરીને આ સનત્કુમાર મુનિ કેવો ધોર તપ તપે છે ! તેમણે કરેલા એ તપના પ્રભાવથી એમને અનેક લબ્ધિઓ પ્રગટ થઈ છે. એ લબ્ધિના પ્રભાવે પોતે ધારે તો પોતાનો રોગ દૂર કરી શકે તેમ છે. આમ છતાં શરીર પ્રત્યે નિરપેક્ષ બનેલા એ મહર્ષિ રોગોની ચિકિત્સા કરતા નથી !'

ઈન્દ્રની આ વાત એ જ વિજય અને વૈજયંત નામના બે દેવોને ન બેઠી. આવા સાત ભયંકર રોગો, સાતસો વર્ષથી શરીરમાં ઘેરો ઘાલીને બેઠા હોય, તે રોગને દૂર કરવાની પોતામાં તાકાત હોય, છતાં તે માટે તે પ્રયત્ન ન

કરે. આ વાત કોઈ પણ શરીરપ્રેમીને ન સમજાય તેવી છે. આ વાત સમજવા માટે પણ આંતરિક ભૂમિકાઓનો ઉઘાડ થવો જરૂરી છે.

આત્માની પ્રતીતિ જેને થઈ હોય, આત્મસ્વરૂપ પ્રગટાવવાની જેને તાલાવેલી જાગી હોય, આત્મા અને દેહનું ભેદજ્ઞાન કેવું હોય, એની અંશે પણ જેને ઝાંખી થઈ હોય એને જ સમજાય એવી આ વાત છે.

એ બન્નેય દેવો વૈદ્ય બનીને મહર્ષિ સનત્કુમારની પરીક્ષા કરવા આવ્યા. તેમણે મહર્ષિ સનત્કુમારને કહ્યું : 'મહર્ષિ ! આપ શા માટે રોગથી પીડાઓ છો? અમે અમારાં ઔષધો દ્વારા વિશ્વની ચિકિત્સા કરીએ છીએ. આપ જો અમને અનુમતિ આપશો તો અમે આપની પણ ચિકિત્સા કરીશું અને ઝડપથી આપને નીરોગી બનાવીશું.'

એના જવાબમાં મહર્ષિ સનત્કુમારે બન્નેય વૈદ્યોને કહ્યું : 'જીવોના રોગ બે પ્રકારના હોય છે : દ્રવ્યરોગ અને ભાવરોગ; શરીરના રોગ અને આત્માના રોગ. તેમાંથી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, એ જીવોના ભાવરોગ છે, આત્માના રોગ છે. આ રોગો હજારો જન્મ સુધી જીવનો કેડો છોડતા નથી અને અનંત દુઃખને આપનારા છે. જો તમે આ ભાવરોગોની-આત્માના રોગોની ચિકિત્સા કરી શકતા હો તો કરો, બાકી જો તમે દ્રવ્યરોગની-શરીરના રોગની ચિકિત્સા કરતા હો તો તેની મને જરૂર નથી. એ રોગને તો હું જાતે જ દૂર કરી શકું તેમ છું.' આમ કહીને તેમણે પોતાની રસી ઝરતી અને ચળથી ખવાઈ ગયેલી આંગળી ઉપર પોતાનું જ થૂંક લગાડ્યું. આંગળી તરત જ નીરોગી થઈ ગઈ અને સુવર્ણની સળી જેવી ઝગમગાયમાન બની ગઈ. આ જોઈને દેવતાઓ તેમના પગમાં પડ્યા અને દેવલોકમાં ઈન્દ્રે કરેલી પ્રશંસાની વાત કરી, પણ મહર્ષિ સનત્કુમારને તો એ વાત પણ ન સ્પર્શી. એ તો પોતાની સાધનામાં જ રત રહ્યા.

"નિંદા-સ્તુતિ શ્રવણ સુણીને, હર્ષ શોક નવિ આણે,

તે જોગીસર જગમેં પૂરા, નિત્ય ચડતે ગુણઠાણે."

આટલા અને આવા ભયંકર રોગો સાતસો વર્ષ સુધી શરીરમાં ઘેરો ઘાલીને બેઠા હોય, તેને દૂર કરવાની પોતાની પાસે શક્તિ હોય, એ માટે કોઈ પણ આરંભ કરવાની કે દોષ સેવવાની લેશ પણ જરૂર ન હોય. આમ છતાં જો તે રોગ દૂર કરવાનો વિચાર સુદ્ધાં પણ ન કર્યો હોય, તો આવા મહર્ષિની મહાનતા કેટલી ! એમનું દેહ અને આત્મા વચ્ચેનું ભેદજ્ઞાન કેવું અને કેટલું ! એમના ધર્મધ્યાનની વિશેષતા કેવી અને કેટલી ! આ બધું વિચારવું જોઈએ.

Book Name: ઝાણાં! ધ્યાનનું સ્વરૂપ અને સાધના

Author Name: પૂ. કીર્તિયશ સૂ.મ.સા.

ચોરી સંબંધી રૌદ્રધ્યાન

ચોરીની પરંપરા સાથે સંકળાયેલ રૌદ્રધ્યાન :

જેઓનું મન તીવ્રક્રોધ અને તીવ્રલોભથી આક્રુણ-વ્યાક્રુણ થઈ ગયું હોય, જેઓનું મન પરલોકની આપત્તિઓથી પણ નિરપેક્ષ બન્યું હોય, તેઓને પારકાંનું ધન પડાવી લેવાના સંકલ્પમાંથી પ્રગટતું (ધ્યાન તે સ્તેયાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન છે, જે રૌદ્રધ્યાનનો ત્રીજો પાયો છે.)"

આ સ્તેયાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનને વશ પડેલાને સામાના પ્રાણ જાય તેની પણ દરકાર નથી હોતી, તે કાર્ય કેટલું અનાર્થ છે - નિંછે, તેની પણ તેને દરકાર નથી હોતી.

ચોરીના વિચારો મુખ્યત્વે બે કારણે આવે છે : ક્રોધના કારણે કે લોભના કારણે. જ્યારે સામા ઉપર ક્રોધ થયો હોય ત્યારે એને પાચમાલ કરવા, એને રઝળતો કરવા, એનું પડાવી લેવાનું મન થાય છે. અગર તો : જ્યારે કોઈ પણ વસ્તુનો લોભ પ્રગટ્યો હોય ત્યારે લોભને વશ થઈને સામાની તે વસ્તુ ચોરી લેવાનું કે પડાવી લેવાનું મન થાય છે. ક્રોધ કે લોભને વશ પડેલા જીવોને જે કાંઈ વસ્તુ ચોરવાનું-પડાવી લેવાનું મન થાય છે તે વસ્તુ સજીવ પણ હોઈ શકે અને અજીવ પણ હોઈ શકે. જેમ કે, કોઈનાં ગાય, ભેંસ, પશુ, પંખી, હાથી-ઘોડા વગેરે જનાવરો કે જીવંત એવાં બાગ-બગીચા, સજીવ, સ્થળો, સરોવરો વગેરે, કોઈનાં દાસ-દાસી, નોકર-ચાકર કે કોઈની પુત્રી, પત્ની, મા-બહેન, સંતાન-પરિવાર વગેરે. આમાંના કોઈપણ જીવતા જીવોને માલિકની સંમતિ વગર લઈ લેવાનું, પડાવી લેવાનું, ઉપાડી જવાનું મન થવું; તે જ રીતે ધન-સંપત્તિ, હિરણ્ય, સુવર્ણ, મણિ-માણેક-રત્નો, દર-દાગીના, જીવન જરૂરિયાતની ચીજો, ઘર, પેઢી, બંગલા, જમીનો વગેરે સ્થાવર-જંગમ મિલકતો રૂપ અજીવ પદાર્થોને માલિકની મરજી વગર લઈ લેવાનું - પડાવી લેવાનું મન થવું; આ રીતે સજીવ કે અજીવ કોઈ પણ પદાર્થો જેની પણ માલિકીમાં હોય તેની ઈચ્છા, મરજી વિના તેની પાસેથી લઈ લેવાની, પડાવી લેવાની, ચોરી કરવાની, માલિકી કરવાની, ઉચાપત કરવાની વૃત્તિ એ ચોરીની વૃત્તિ કહેવાય છે.

આ ચોરીની વૃત્તિ સામાન્ય હોય છે અને તીવ્ર પણ હોય છે. ઘણાને કોઈની કોઈ પણ સારી વસ્તુ જોઈને એ મેળવવાનું મન થાય અને સીધી રીતે ન મળે તેવું લાગે તો તેને ખબર ન પડે તે રીતે લઈ લેવાનું કે પડાવી લેવાનું પણ મન થાય; પરંતુ જ્યારે એનો ક્રોધ કે લોભ તીવ્ર બને અને એ ક્રોધ કે લોભની તીવ્રતાના કારણે માણસ સારાસારનો વિચાર ચૂકે, ત્યારે એને 'હું જેની પણ સજીવ કે નિર્જીવ વસ્તુ પડાવી લઈશ કે ચોરી જઈશ એનાથી એની કેવી અવદશા થશે ? એ જીવશે કે મરશે ?' એનો પણ વિચાર નથી આવતો; વ્યવહારમાં કેવું લાગશે ? એનો પણ એને વિચાર નથી આવતો, પરલોકમાં એનું શું પરિણામ આવશે ? એનો પણ એને વિચાર નથી આવતો; અને આગળ વધીને સીધી રીતે ન મળે તો આડે આવનારને મારી નાંખવા, ખતમ કરી નાંખવા, એના હાથ-પગ વગેરે અંગોપાંગ કાપી નાંખવા, એને પાચમાલ કરી નાંખવા સુધીના વિચારો પણ એના મન ઉપર સવાર થઈ જાય છે : આ બધું જ સ્તેયાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનનું મૂળ છે.

ચોરી સાથે સંકળાયેલા આ રૌદ્રધ્યાનને પરવશ પડેલી વ્યક્તિના મનોગત ભાવો એવા હોય છે કે 'પોતે નક્કી કરેલી સજીવ કે અજીવ વસ્તુ પોતાના હાથમાં આવવી જ જોઈએ.' 'કોઈ પણ ભોગે અને કોઈ પણ રીતે'; અને એ માટે એ ભલે કાંઈ ન કરી શકે, પણ મનોમન તો એટલું બધું વિચારી નાંખે કે જેમાં કશું જ બાકી ન હોય. ચોરી, લૂંટફાટ, ઘાડ, ઘરફોડી, ખીસાં કાતરવાં, હાથચાલાકી કરવી, સામે દેખવા છતાં આંખમાં ધૂળ નાખીને લઈ લેવું; કાચદાની રમત રમીને, આંકડાની રમત કરીને, ચોપડામાં ચાલાકી કરીને પડાવવું; યુદ્ધો કરવાં, મારામારી કરવી, ખીસામાંથી કાઢી લેવું, એમાં આડે આવનારને પતાવી નાંખવા : આવા જેટલા જેટલા લૂંટ-ચોરી હિંસાના પ્રકારો છે, એને લગતા વિચારો સાથે જ્યારે ક્રોધ કે લોભની તીવ્રતા ભળે, ત્યારે આ રૌદ્રધ્યાન પ્રગટે અને એ રૌદ્રધ્યાનની

પરાકાષ્ટામાં તે પરલોકના અપાયોથી સર્વથા નિરપેક્ષ બને છે.

આ ધ્યાનના પરિણામે આત્મા ઉપર ચોરી, લૂંટફાટના ઘેરા સંસ્કારો પડે છે, જેમાંથી ચોરી-લૂંટફાટની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિની પરંપરા સજાર્ય છે. માટે જ એને સ્તેયાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે.

જેનામાં ચોરી કરવાની આવડત પણ નથી અને તાકાત પણ નથી, ચોરી કરવાના સંયોગ પણ નથી અને એમાં કોઈનો એને સાથ-સહકાર પણ નથી, જેણે જિંદગીમાં ક્યારેય ચોરી કરી નથી કે કરી શકવાનો પણ નથી, એવા પણ માણસને તીવ્ર ક્રોધ અને લોભની આધીનતાના સમયમાં ચોરીના તીવ્ર ભાવો પ્રગટતાં સ્તેયાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન પ્રગટી શકે છે અને એ રૌદ્રધ્યાનના પરિણામે ચોરી કર્યા વિના પણ જીવ નરકનો મહેમાન બની જાય છે. કોણિક જેવો પરમ જિનભક્ત પણ ભાઈ હલ્લ-વિહલ્લ અને તેમને આશ્રય આપનાર સગા મામા ચેટક રાજા સામે યુદ્ધે ચડ્યો. કરોડો મનુષ્યોના સંહારમાં નિમિત્ત બન્યો, તે આ સ્તેયાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનના જ પાપે !

રૌદ્રધ્યાનના આ પાયાથી બચવા માટે ક્રોધ અને લોભને નિયંત્રણમાં લેવા જરૂરી છે. ચોરીના પરિણામે થતા આ લોક અને પરલોકના અપાયોને-આપત્તિઓને આંખ સામે લાવવી જરૂરી છે. સામાનાં સુખ-દુઃખ, હિતાહિતની ભાવનાથી આત્માને ભાવિત કરવો જરૂરી છે. 'મારે કોઈનું કાંઈ જોઈતું નથી અને મારો કોઈ શત્રુ નથી' - આ વચનોની ભાવના, સંતોષ અને ક્ષમાગુણનો આશ્રય આ સ્તેયાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનથી બચવા માટે પરમ ઉપકારી બને તેમ છે.

Book Name: આણં! ધ્યાનનું સ્વરૂપ અને સાધના

Author Name: પૂ. કીર્તિયશ સૂ.મ.સા.

ધ્યાનની વ્યાખ્યા અને પ્રકારો

જગતના કોઈ પણ જીવની ચિત્તવૃત્તિ જ્યારે એકાગ્ર બને છે, ત્યારે એ સ્થિતિને ધ્યાન કહેવાય છે; અને જ્યારે ચિત્તવૃત્તિ પ્રવૃત્તિશીલ-ચંચળ હોય છે, ત્યારે તે ચિંતા, ભાવના કે અનુપ્રેક્ષારૂપ હોય છે.

ધ્યાન બે વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે: 1- પ્રશસ્ત અને 2- અપ્રશસ્ત. એટલે કે શુભ અને અશુભ. હિતકર અને અહિતકર.

પ્રશસ્ત ધ્યાન માત્ર મુક્તિના સાધકોને જ હોય છે, સંસારરસિકને એ નથી હોતું. જે વ્યક્તિ સાધક દશામાં પ્રવેશે તે જ પ્રશસ્ત ધ્યાનનો અનુભવ કરી શકે છે. સાધના જીવનનો અનુભવ ન હોય તેવી વ્યક્તિને થતો ધ્યાનનો અનુભવ તે અપ્રશસ્ત ધ્યાન હોય છે.

આ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બન્નેય ધ્યાનના બે બે વિભાગ છે: 'ધર્મધ્યાન' અને 'શુક્લધ્યાન' - એ બે પ્રશસ્ત ધ્યાનના પ્રકાર છે; જ્યારે 'આર્તધ્યાન' અને 'રૌદ્રધ્યાન' એ બે અપ્રશસ્ત ધ્યાનના પ્રકાર છે.

અંતર્મુહૂર્ત માટે થતી મનની એકાગ્રતાને ધ્યાન કહેવાય છે. ત્યારપછી વચ્ચે મન ચલિત થઈને ફરી ધ્યાન આવે તો પહેલાંના અને પછીના ધ્યાન વચ્ચેના સમયમાં જે ચિંતા, ભાવના કે અનુપ્રેક્ષા થાય તેને ધ્યાનાંતરિકા-ધ્યાનાંતર કહેવાય છે. એમ વારાફરતી ધ્યાન અને ધ્યાનાંતરિકા ચાલે તો કલાકો સુધી ધ્યાન થઈ શકે, પણ ધ્યાનાંતરિકા વિના એકધારું ધ્યાન તો કેવળ અંતર્મુહૂર્તનું જ હોય છે.

મનની સુસ્થિરતા, એકાગ્રતા એ ઇદ્રસ્થનું ધ્યાન છે; જ્યારે કાયાની સુસ્થિરતા એ સર્વજનું ધ્યાન છે.

ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું છે કે,

એક વસ્તુમાં ચિત્તની સ્થિરતા માત્ર એક અંતર્મુહૂર્ત રહે છે. આ ધ્યાન ઇદ્રસ્થોને હોય છે. વીતરાગ સર્વજને

યોગનિરોધ એ ધ્યાન છે.

(છદ્મસ્થને ધ્યાનના) અંતર્મૂર્ત બાદ ચિંતા અથવા ભાવના-અનુપ્રેક્ષાનું અંતર પડી તરત ધ્યાન લાગે. આમ બહુ વસ્તુ ઉપર ક્રમશઃ ચિત્તનું સ્થિરપણે અવસ્થાન દીર્ઘકાળ સુધી પણ ચાલ્યા કરે તેને ધ્યાનસંતતિ ધ્યાનધારા કહેવાય.

જેમ છદ્મસ્થને મન સુસ્થિર થાય તે ધ્યાન કહેવાય છે, તેમ કેવળજ્ઞાનીને- સર્વજ્ઞને કાયા સુનિશ્ચળ થાય તે ધ્યાન કહેવાય છે.

Book Name: આણં! ધ્યાનનું સ્વરૂપ અને સાધના

Author Name: પૂ. કીર્તિયશ સૂ.મ.સા.

ધ્યાન, ધ્યાનાંતરિકા, ધ્યાનસંતતિ એટલે શું ?

આત્માના હિત માટે પ્રશસ્ત ચિંતાથી ભાવનામાં જવાનું, ભાવનાથી ધ્યાનમાં જવાનું અને ધ્યાનમાંથી અનુપ્રેક્ષામાં જઈ પાછું ધ્યાનમાં જવાનો પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે. ધ્યાન અંતર્મૂર્ત માત્ર જ હોય. માટે એમાં વચ્ચે ફરી અનુપ્રેક્ષામાં જઈ ઉપર ધ્યાનમાં ચડવાનું છે, આ બે ધ્યાન વચ્ચેની અવસ્થાને ધ્યાનાંતરિકા કહેવાય. આ રીતે વચ્ચે વિશ્રામ પામ્યા બાદ અંતર્મૂર્ત કરતાં કરતાં લાંબા સમય સુધી જે ધ્યાન થાય છે, તેને ધ્યાનસંતાન, ધ્યાનસંતતિ, ધ્યાનધારા કે ધ્યાન પરંપરાના નામે ઓળખાવેલ છે.

જ્યારે પણ અશુભ વિચાર આવે ત્યારે તરત જ સાધકે શુભ વિચારોનો સહારો લઈ અશુભ વિચારને દૂર કરવો, નિર્મૂળ કરવો અત્યંત જરૂરી છે. એ અશુભ વિચાર ચિંતાના સ્વરૂપમાંથી ભાવનાનું સ્વરૂપ ધારણ ન કરે, ભાવનાના સ્વરૂપમાંથી ધ્યાન કે અનુપ્રેક્ષાનું રૂપ ધારણ ન કરે તે લક્ષ્યમાં રાખવું અત્યંત જરૂરી છે.

અશુભ વિચારો ઘેરા, દૃઢ અને ઊંડા બનીને ચિંતામાંથી ભાવના સ્વરૂપે આગળ વધી, અત્યંત સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરીને ધ્યાનરૂપ ન બની જાય, તેનું સાધકે બરાબર લક્ષ્ય રાખવું જરૂરી છે.

અશુભ વિચારોમાં જેમ જેમ આગળ વધવાનું બને તેમ તેમ અશુભ કર્મનો આશ્રવ અને અશુભ કર્મનો બંધ થાય છે. શુભ વિચારોમાં જેમ આગળ વધવાનું બને તેમ તેમ શુભ આશ્રવ, સંવર અને નિર્જરા થાય છે.

આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન, અશુભ-અપ્રશસ્ત ધ્યાન છે, અનુક્રમે તિર્યચગતિ અને નરકગતિનું કારણ છે.

ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન, શુભ-પ્રશસ્ત ધ્યાન છે, અનુક્રમે દેવગતિ અને મોક્ષનું કારણ બને છે.

આ સામાન્ય વિચારણા છે. વિશેષ વિચારણામાં થોડો ફેર જરૂર પડવાનો. જેનો મોહ તીવ્ર નથી, જેના પરિણામ કઠોર-નઠોર નથી, તેવા પણ જીવો આર્ત અને રૌદ્રધ્યાનમાં હોવાના. ભલે દરેક વખતે ધ્યાન ન હોય, પરંતુ એના સંકલ્પ-વિકલ્પના માધ્યમે, તેની ચિંતા, ભાવના અને અનુપ્રેક્ષા ચાલવાની. તેવા જીવોને નરક-તિર્યચનું આયુષ્ય ન બંધાય તેમ પણ બને. પણ મુખ્યતાએ તો એમ જ કહેવાય કે આર્તધ્યાન તિર્યચગતિનું કારણ છે.

રૌદ્રધ્યાન નરકગતિનું કારણ છે અને દરેક ધ્યાનની વાત વખતે ચિંતા, ભાવના, અનુપ્રેક્ષા અને ધ્યાન - આ ચાર બાબતોને લક્ષમાં લેવી જરૂરી છે. આર્તની વાત ચાલે ત્યારે માત્ર આર્તધ્યાન એટલું જ ન સમજતાં આર્તની ચિંતા, ભાવના, અનુપ્રેક્ષા અને ધ્યાન એ ચારેય સમજવાનાં છે. એ જ રીતે, રૌદ્રની, ધર્મની કે શુક્લની વાત ચાલે ત્યારે તે વિષયની ચિંતા, ભાવના, અનુપ્રેક્ષા અને ધ્યાન એમ ચારેય સમજવાનાં છે. માટે તેને બરાબર સમજી લો એ જરૂરી છે.

મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન

મૃષાવાદની પરંપરાને સર્જતું રૌદ્રધ્યાન :

માયાવી, બીજાને ઠગવામાં તત્પર કે એકાંતમાં પાપ કરનારના અનિષ્ટ, અસભ્ય, અસત્ય કે હિંસક વચનો બોલવાના. દૃઢ વિચારમાંથી - દૃઢ સંકલ્પમાંથી પ્રગટતું ધ્યાન તે (મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન છે, જે રૌદ્રધ્યાનનો બીજો પાયો છે.)"

માયાવી, બીજાને ઠગવામાં તત્પર કે એકાંતમાં પાપ કરનાર વ્યક્તિના અનિષ્ટ, અસભ્ય, અસત્ય કે હિંસક વચનો બોલવાના દૃઢ વિચારમાંથી કે દૃઢ સંકલ્પમાંથી પ્રગટતું ધ્યાન તે મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન નામનો બીજો પાયો છે.

જેના સ્વભાવમાં માયા-પ્રપંચ-કપટવૃત્તિ વણાયેલી હોય, જે સતત બીજાને ઠગવામાં-છેતરવામાં તત્પર હોય, જે મોટે ભાગે એકાંત મળતાં જ પાપ કરવા તત્પર થતો હોય, જે સામાને ખબર ન પડે તે રીતે ગોઠવીને પાપ કરવા માટે તલપતો હોય તેવો માણસ જ્યારે સામાને અનિષ્ટ હોય તેવું, ન ગમે તેવું વચન બોલવાનો સંકલ્પ કરે, જાહેરમાં ન શોભે એવાં અવિવેકી વચન બોલવાનો સંકલ્પ કરે, જે વસ્તુ જેવી ન હોય તેવી રજૂ કરવાનો નિર્ણય કરે, કે એવું જ બોલવાનો વિચાર કરે કે એના જે બોલવાના કારણે કોઈપણ જીવને મરવાનો કે અત્યંત દુઃખી થવાનો વારો આવે તેમજ કોઈ વ્યક્તિ કોઈ પણ જીવનો ઘાત કરવા કે કોઈને દુઃખી કરવા પ્રેરાય, આવાં વચનો બોલવાનો સંકલ્પ કરવો, એમાંથી પ્રગટતું ધ્યાન તે બધું મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન છે.

આંતરવૃત્તિનું નિરીક્ષણ કરીએ :

દરેકે પોતાની જીવનશૈલી અને આંતરવૃત્તિનું નિરીક્ષણ કરવું બહુ જ જરૂરી છે. જો મારા જીવનમાં જ્યારે ને ત્યારે અને જ્યાં ને ત્યાં કોઈને ન ગમે તેવાં જ વચનો બોલવાની ટેવ હોય તો હું મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનનો ભોગ બની શકું છું. જો મારા મોઢામાંથી અસભ્ય વચનો નીકળતાં હોય, સજ્જનને ન શોભે તેવાં, સજ્જનને સાંભળતાં પણ શરમ આવે તેવાં કે કઠોરતા-નઠોરતાભર્યાં વચનો નીકળતાં હોય તો હું ગમે ત્યારે મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનનો ભોગ બની શકું છું. જો મને વારંવાર બીજાને ઠગવાના, છેતરવાના ભાવો થતા હોય તો હું ગમે ત્યારે મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનનો ભોગ બની શકું છું. શું મારા જીવનમાં માયા-પ્રપંચ-કપટ કરવાની વૃત્તિ છે ? મારા વ્યવહારમાં માયા-પ્રપંચ-કપટને સ્થાન છે ? જો છે તો હું ગમે ત્યારે મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનનો ભોગ બની શકું છું. જો મને લોકોની આંખમાં ધૂળ નાંખીને, છેતરીને પાપ કરવાનું ગમતું હોય તો હું ગમે ત્યારે મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનનો ભોગ બની શકું છું. જ્યાં સુધી મારી આ બધી ટેવો ન બદલાય ત્યાં સુધી હું મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનથી બચી શકીશ નહિ. મૃષાવાદ થાય, ખોટું બોલાય તો જ મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન આવે તેવું નથી, પણ મૃષાવાદ કરવાનું મન થાય કે પિશુનતા વગેરે દોષોને જીવનમાં અવકાશ અપાય તો પણ મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન પેદા થઈ જાય છે.

મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનનો વ્યાપ ઘણો મોટો છે. એનાથી બચવા માટે અત્યંત ઉપયોગશીલ-જાગૃત બનવું જરૂરી છે. સતત સજાગ રહ્યા વિના મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનથી બચવું સરળ નથી. આ માટે ફરી પણ એ માટેના એક એક મુદ્દાને આ માટેની ગાથાના શબ્દોનો સહારો લઈને વિગતવાર વિચારણા કરવી જરૂરી છે.

'માયાવી, પરવંચક અને છુપા પાપીને પિશુન, અસભ્ય, અસદ્ગુણ અને ભૂતઘાતિ વચન બોલવાના પ્રણિધાન-

સંકલ્પમાંથી પ્રગટતા ધ્યાનને મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે.' તો આ પિશુનતા વગેરે શું છે ? તે સમજી લેવું જરૂરી છે.

1 - પિશુનતા : અનિષ્ટ-કઠોર વચન બોલવું, કોઈની ચાડી ખાવી, કોઈની વાત કોઈને કરવી તે પિશુનતા કહેવાય.

2 - અસભ્ય : સભામાં સારું ન લાગે તેવું વચન બોલવું તે અસભ્ય વચન કહેવાય. ગાળા-ગાળી કરવી, અપશબ્દો બોલવા તે અસભ્ય વચન છે.

3 - અસદ્ગત : ન હોય તેવું બોલવું તે અસદ્ગત કહેવાય છે. વ્યવહારિકતાની દૃષ્ટિએ અસદ્ગત વચન ત્રણ પ્રકારનાં છે :

(1) જે વસ્તુ જેવી ન હોય, તે વસ્તુને તેવી રજૂ કરવી તેને અસદ્ગતોકાવન કહેવાય છે. જેમ કે કોઈ વસ્તુ ધોળી હોવા છતાં તેને કાળી કહેવી, આત્મા નિત્યાનિત્ય હોવા છતાં આત્મા નિત્ય જ છે, કે અનિત્ય જ છે, તેમ કહેવું. સારાને ખરાબ કહેવું અને ખરાબને સારું કહેવું.

પોતાની જાત જેવી ન હોય તેવી બતાવવી, જેમ કે પોતે શ્રીમંત કે વિદ્વાન ન હોય છતાં પોતે શ્રીમંત છે, વિદ્વાન છે, તેમ કહેવું એ જ રીતે માલની લે-વેચ સમયે જે માલ જેવા ગુણધર્મવાળો ન હોય તેવો કહેવો, કોઈના દીકરા-દીકરીના સંબંધ બાંધવાના અવસરે જે સારપ કે ખરાબી તેનામાં ન હોય તેવી સારપ બતાવવી કે ખરાબી બતાવવી. દર્દીને જે દરદ ન હોય તેવું હોવાનું કહેવું. માંદાને સાજો, સાજાને માંદો કહેવો. આવું દરેક વસ્તુમાં જેવું ન હોય તેવું કહેવું અને જેવું હોય તેવું ન કહેવું, આવું બધું બોલવું તે અસદ્ગતોકાવન કહેવાય.

(2) વસ્તુ હોવા છતાં વસ્તુ નથી, એમ કહેવું તે ભૂતનિહવ કહેવાય. જેમ કે આત્મા હોવા છતાં આત્મા નથી તેમ કહેવું, પોતાની પાસે ધન હોવા છતાં મારી પાસે ધન નથી તેમ કહેવું. પોતે ખોટું કર્યું હોવા છતાં પોતે કાંઈ કર્યું નથી, એમ કહેવું. કોઈકને મદદ કરવાના અવસરે, દાન કરવાના પ્રસંગે તે ન કરવાની ભાવનાથી મારી પાસે પૈસો છે જ નહિ તેમ કહેવું. કોઈક કાંઈ લેવા આવે અને આપવાની ઈચ્છા ન હોય તો મારી પાસે નથી, તેમ કહેવું. પુણ્ય નથી, પાપ નથી, પરલોક નથી, મોક્ષ નથી, મોક્ષમાર્ગ નથી, સાધુપણું નથી, આગમ પંચાંગી નથી, શાસ્ત્રો નથી; આ રીતે જે કાંઈ હોવા છતાં 'નથી' - એમ કહેવું તેને ભૂતનિહવ કહેવાય છે.

(3) કોઈ પણ વસ્તુને અન્ય વસ્તુ તરીકે કહેવી તેને અર્થાંતર કહેવાય છે. ગાયને ઘોડો કહેવો, ઘોડાને ગાય કહેવી તે. જીવને જડ તરીકે ઓળખાવવો અને જડને જીવ તરીકે ઓળખાવવો. વેપારમાં બતાવવી બીજી વસ્તુ અને આપવી બીજી વસ્તુ. સોનાને પિત્તળ કહેવું, પિત્તળને સોનું કહેવું. ભળતા નામે ભળતી જ વસ્તુ પધરાવી દેવી, આમ કરવું તેને અર્થાંતર કહેવાય છે.

આ રીતે અસદ્ગતોકાવન-1, ભૂતનિહવ-2 અને અર્થાંતર-3 : આ ત્રણેય અસદ્ગત (અસત્ય) વચનના પ્રકારો છે.

4 - ભૂતઘાતિ : ભૂત એટલે જીવો. ઘાતિ એટલે ઘાત કરનાર. સામાના હિતાહિતનો વિચાર કર્યા વિના સામાને ગમે તેટલું નુકસાન થાય તેવું લાગતું હોય તોપણ તેની દરકાર કર્યા વિના આવાં અસત્ય વચનો બોલવાની વૃત્તિમાંથી પણ મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન પ્રગટે છે. જીવોનો ઘાત થાય તેવાં વચન બોલવાં. જેમ કે, 'મારી નાંખો ! કાપી નાંખો ! વીંધી નાંખો ! ફાયર ! શૂટ એટ સાઈટ !'

આ રીતે પિશુન, અસભ્ય, અસદ્ગત અને ભૂતઘાતિ વચનો બોલવાના સંકલ્પમાંથી પ્રગટ થતું ધ્યાન તે મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન છે. આ મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન કેવી વ્યક્તિને હોય છે, તે દર્શાવવા માટે કહ્યું છે કે આ મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન માયાવી, પરવંચના પરાયણ અને પ્રચ્છન્ન પાપાચારીને હોય છે.

5- માયાવી : ફૂટ-વણિકવૃત્તિ, માયા-કપટ કરનાર, વેપારી વગેરે. જેઓ કોઈ પણ રીતે ધન કમાવાની વૃત્તિને

વશ થઈને ગ્રાહકો વગેરે સાથે માયા-કપટપૂર્વકનો વ્યવહાર કરે છે. ગ્રાહકોને વિશ્વાસ બેસાડવા માટે તેના પ્રત્યે ન હોય તેવો લાગણીનો ભાવ બતાવે, ખોટું બોલે છતાં કહે કે, 'હું અને તમારી સાથે ખોટું બોલું ? મારા માટે તમે આવી કલ્પના કરી જ કેમ ?' માલ એક બતાવે અને બીજો આપે, તોલ-માપમાં છેતરવાનો પ્રયત્ન કરે; આ કે આવી કોઈપણ રીતે માયા કરનાર વેપારીઓ મોટે ભાગે મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનનો ભોગ બનતા હોય છે.

6- પરવંચનાપર : બીજાને ઠગવામાં તત્પર : જેઓનો સ્વભાવ જ એવો થઈ ગયો હોય કે બીજાને ઠગ્યા જ કરે, મનમાં એક, મોઢે બીજું અને વર્તનમાં ત્રીજું, જવું હોય પૂર્વમાં અને ચાલે પશ્ચિમમાં : આવા લોકો મા-બાપને પણ છેતરતા હોય, પત્નીને પણ છેતરતા હોય, પુત્ર-પરિવાર-સ્વજનને પણ છેતરતા હોય, ધર્મના ક્ષેત્રમાં ગુરુજનોને પણ ઠગતા હોય અને ધર્મીજનોને પણ છેતરવાનાં કામ કરતા હોય. એવા વખતે એ 'સામે કોણ છે ? હું આમ કરીશ તો એથી સામાને શું અને કેટલું નુકસાન થશે ?' વગેરે કશું પણ વિચાર્યા વિના અન્યને ઠગવાનો જ જેનો સ્વભાવ થઈ ગયો હોય તે બધા પરવંચનાપરાયણ કહેવાય છે.

એકના ડબલ કરી આપવાના નામે ઠગાઈ કરવી, ખોટા પાસપોર્ટો બનાવી આપવા, ભાવતાલમાં ગરબડ કરવી, માપમાં, વજનમાં, ગણતરીમાં ઠગાઈ કરવી, ખોટા ચોપડા લખવા, ખોટી સાક્ષીઓ ઉભી કરવી, આવા જેટલા જેટલા ઠગાઈનાં પ્રકારો ગણાય તે બધા જ આમાં આવે.

7- પ્રચ્છન્નપાપી : એકાંતમાં ખોટી પ્રવૃત્તિ કરનાર. હીન જાતિના લોકો, મિથ્યાદર્શનીઓ કે જેઓ સ્વયં ગુણહીન હોવા છતાં પોતાને ગુણવાન તરીકે ઓળખાવે છે. જેઓનું જાહેર જીવન જુદું હોય અને આંતરિક જીવન જુદું હોય. જાહેરમાં જીવન સદાચારીનું હોય. અંગત રીતે અનાચારી હોય, જાહેરમાં ધર્મજીવન જીવતો હોય અંગત રીતે અધર્મથી ભરેલો હોય, જાહેરમાં સાધુ તરીકે પૂજાતો હોય અંગત રીતે શેતાનિયત કરતો હોય, જાહેરમાં આસ્તિકતાનો આદર્શ ગણાતો હોય પણ અંગત રીતે નાસ્તિકતા છલોછલ ભરી હોય, જાહેરમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ તરીકે ઉપસી આવ્યો હોય અને અંગત રીતે મિથ્યાત્વને પોષણ મળે એવું જ કરતો હોય, જાહેરમાં એ રક્ષક તરીકે ગણાતો હોય પણ કામ તો એ ભક્ષકનું જ કરતો હોય. સાચો રાહ બતાવવાની વાતો કરનારા પણ કેટલાય લોકો હકીકતમાં લોકોને સાચા રાહના નામે ખોટો જ રાહ બતાવતા હોય, પારધી વગેરે લોકો જેમ દેખીતી રીતે ચણ વગેરે નાંખતા હોય પણ ખરેખર તો તક મળતાં એ જીવોના પ્રાણ લેવા તલસતા હોય; જાહેરમાં દાન કરતા હોય અંગત રીતે લોકોને વિશ્વાસ પમાડી લૂંટવાનું જ કામ કરતા હોય, એ દ્વારા સમાજ અને બજારમાં મોટી નામના કરી પાછલા હાથે લોકોને લૂંટવાનાં કામ કરતા હોય. જ્યારે મોટી મોટી સખાવત કરે ત્યારે લોકોને લાગે કે પાર્ટી સફર છે, પણ પછી લોકોના વિશ્વાસનો ઉપયોગ કરી બધાંને અફર કરી નાંખે તે રીતે હાથ અફર કરતા હોય, જાહેરમાં કોઈ સામે ઊંચી નજરે પણ ન જોતા હોય અને ખાનગીમાં જે હડકેટે ચડે એનાં શીલ લૂંટીને એને પાયમાલ કરતા હોય : આવા બધા પ્રચ્છન્નપાપી કહેવાય છે.